

BALL DE GITANES: EL RECORD D'UN PASSAT AGRARI

Carme Macià

Els orígens

Hi ha diverses teories sobre l'origen del Ball de Gitanes, però molt poca documentació ni treballs de recerca sobre el tema. El que sí es troba, com en d'altres manifestacions populars i floklòriques, són estudis de caire antropològic. No obstant, el fet que avui en dia encara existeixi, malgrat les modificacions que ha experimentat, la vitalitat de que va gaudir en determinats períodes i un arrelament important en tot el Vallès, poden ser interpretats com a signes de la seva antiguitat, i el fan tributari de recerca històrica.

Qüestions com els canvis que en les diferents èpoques va experimentar i la relació que poden tenir amb l'evolució social; la implantació real que en determinat moment o en determinades capes socials hagués assolit; o bé el fet demostrat que a partir de la industrialització hi haguessin períodes en que es deixés de ballar, són temes que de forma paral·lela poden ajudar a l'estudi històric de la comarca o de la població.

A finals del segle XIX a Mollet encara era una festa important, i un dels moments lúdics més esperats pels seus veïns. Francesc de S. Maspons va publicar un article a la revista de l'Associació d'Excursions Catalana l'any 1887, en el que ell i altres membres d'aquella associació van assistir convidats pels delegats a Mollet, Pere Altisench i Vicenç Plantada, a la ballada del dilluns de Carnestoltes de l'any 1884. Entre els convidats es destaca l'assistència del polític federalista Valentí Almirall, el qual va fer-ne una crítica força dura incidint en la desigualtat de les parelles que en aquella època estaven formades per homes i nenes, afavorint segons ell una educació afeminada i poc viril pels nois, arribant a qualificar-lo no només de ball castrat, sinó com "acte hipòcrita de moxigateria" (sic)¹.

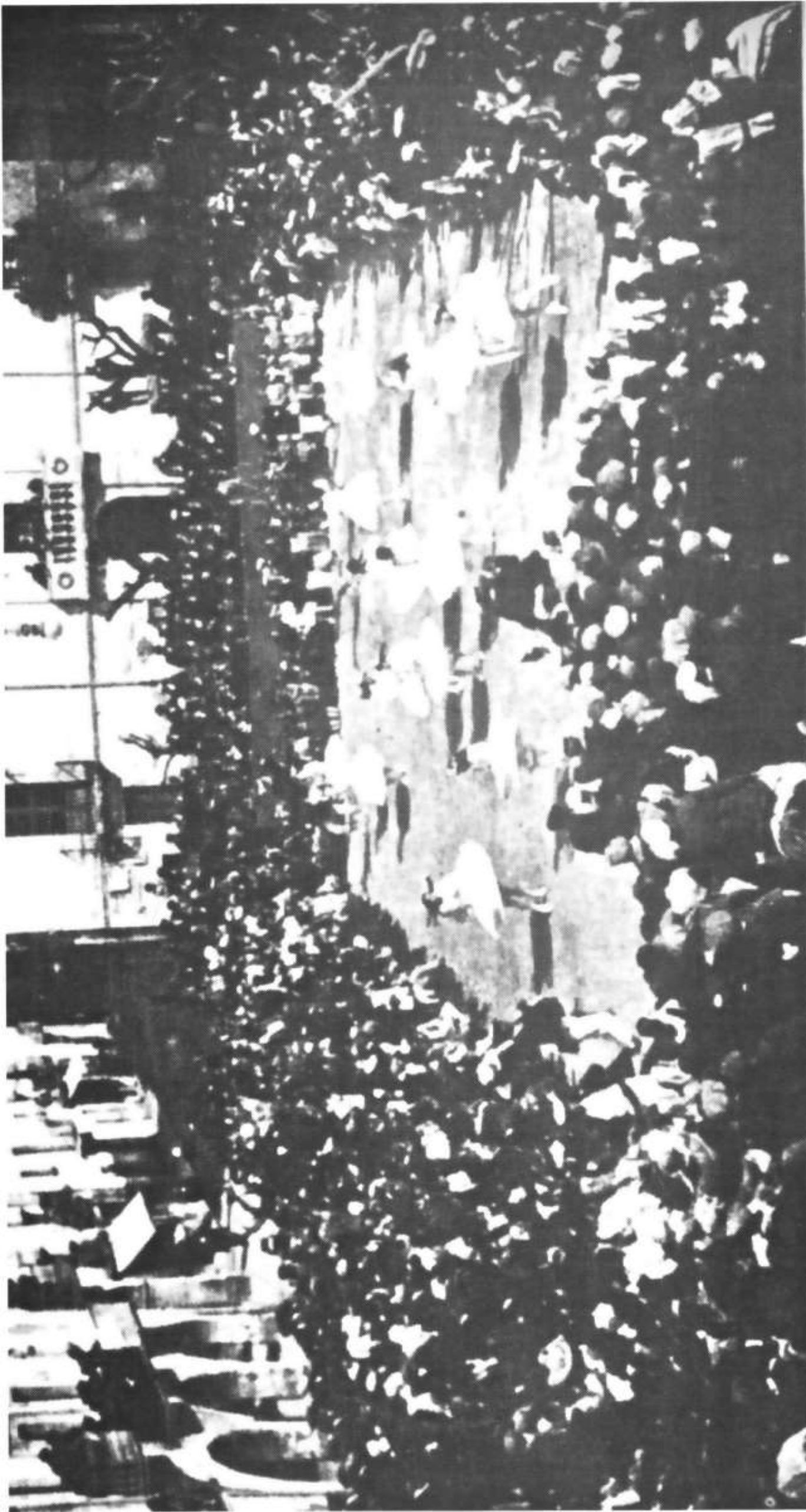
La referència escrita més antiga que es té és de l'any 1767, a Sant Celoni, en la que el farmacèutic Miquel Draper dóna constància de

que en aquesta data hi va haver una ballada; que té dades, sense especificar, de la seva antiguitat; que a partir de 1850 experimenta canvis en l'abillament i també que fins aleshores hi prenen part dones casades però mai nois². Així, doncs, la festa que any rera any s'anava celebrant a gairebé totes les contrades vallesanes per festes majors i diades patronals, es modificava en les seves manifestacions externes de vestits, música i balls i també reflectia d'altres canvis més profunds de la societat on es celebrava.

Segurament una de les modificacions més importants deuria ser la introducció de les bullangues del Carnestoltes, segons alguns autors a partir de la difusió de les idees de la Revolució Francesa. Per Amades era una representació de dansa integrada per diversos balls amb molts punts de contacte amb danses d'altres indrets propers al Vallès, com el Maresme o el Llobregat, amb una barreja de noms i conceptes que fan pensar en un origen comú. Amades qualifica aquestes ballades com a manifestacions teatrals populars, on la dansa ocupa tot el programa. Considera aquests balls com a veritables espectacles igual que els balls parlats del Camp de Tarragona i del Penedès, amb la diferència que en aquests té més importància la paraula i en els que ens ocupa el ritme. Aquesta teoria té a veure amb els diversos personatges que formaven part de la comparsa i que, segons ell, deriven de l'antiga comèdia romana i dels misteris medievals. Els seus components eren tant importants com els balladors, fins el punt que no era possible pensar en el Ball de Gitanes sense ells. Tots tenien una funció molt determinada dintre del conjunt de manifestacions carnavalesques, anomenades "mascarades" per l'antropòleg Julio Caro Baroja, que qualifica com hereves de les festes paganes de primavera que es celebraven per demanar a les divinitats la fertilitat de la terra.

Aquests personatges es podien relacionar amb els elements que representen el pas dels equinoccis, i també amb els elements ancestrals lligats al comportament humà com són el bé i el mal. El bé està representat pels balladors i els nuvis, el mal pels diablots; el vell representa l'hivern i la mort; la vella el naixement de la nova estació i ambdós eren les autoritats de la colla. Els volants eren els guardians del cercle màgic de la dansa. La representació de la colla anava a càrrec del Capità de Cavall, encarregat de demanar permís a les autoritats del poble per ocupar la plaça. Aquest personatge podria ser d'origen cavalleresc.

Val a dir que a Mollet hi havia un personatge propi, "lo Manyo", de característiques molt peculiars³, que a més d'actuar en el Ball tenia una funció podríem dir-ne "social". Sovint era convidat a festes i celebracions per la seva capacitat d'improvisar llargues tirades de versos; també es presentava espontàniament a les cases en que sabia

Típic Ball de les Gitanes, a la plaça gran de Sant Celoni, l'any 1916. Aquesta dansa, manifestació del riquíssim costumari de les Carnestoltes, s'ha conservat a diverses poblacions vallesanes: l'Ametlla, Castellar, Martorelles, Mollet, Sant Fost de Campsentelles, Montmeló, Palausolità, Plegamans, Parets, Lliçà d'Amunt, Santa Eulàlia de Ronçana, Cerdanyola, Santa Perpètua de Moguda i altres d'aquella rodalia. En les colles del Ball de Gitanes hi figuraven personatges accessoris, com els «nuvis», el «Capità de cavall»...

Font: Edmon Vallès. *Història Gràfica de la Catalunya Contemporània II*. Edicions 62, 1975.

que hi havia algun malalt o mort recent, fent d'organitzador i mitjancer entre els veïns per recaptar algun tipus d'ajuda. D'aquesta manera es resolïa, en una petita comunitat agrícola com Mollet, l'organització de l'ajuda i la col·laboració entre els seus membres.

Una dansa d'arrels agrícoles

A més dels personatges carnavalescs hi han d'altres elements que ens mostren el Ball de Gitanes estretament lligat amb l'activitat agrícola, com són la indumentària i la música. Entre les danses que en formaven part abans del 1850 hi havia l'Espolsada, una de les més antigues que es coneixen a Catalunya. L'espolsar consisteix en un sotrageix ràpid del peu amb la punta encarada a terra, ben arran del sòl, i hom creu que es tractava d'imitar el remenament de la terra al conrear-la, amb la virtut de promoure la germinació de les llavors sembrades. Aquest tipus de punteig es troba en gairebé totes les danses de caràcter agrari. Segons Miquel Draper, fins el 1850 els balls eren Moixigangues, Pavanès, el Ball de la Cinta, el Ball de Bastons i l'Espolsada, tots molt antics i de marcat caràcter agrícola. A partir de 1850 s'introdueix la Contradansa, el Vals, la Jota, el Passeig, la Polca i l'Americana.

Era tradicional que els balladors i balladores lluïssin la seva millor indumentària, a poder ser estrenada cada any. Durant molt de temps abans de la data del primer ball de la temporada, les dones es confeccionaven un vestit nou segons les seves possibilitats econòmiques, però sempre calia que fos amb tota mena de floritures i d'una roba de la millor qualitat. Entre els motius d'ornamentació es destacaven els que feien al·lusió al món vegetal, com garlandes pel cap amb poms de flors de tela o paper, motius florals a les faldilles fent joc amb el pom de flors que, invariablement, duïen a la mà les balladores i amb el mantó de Manila. En la indumentària dels nois, que també havia variat amb els anys, hi havien els elements florals en els brodats de la faixa.

Els diferents autors coincideixen en destacar que era una ocasió pel lluïment personal i, segons el cas, d'ostentació del nivell social. Era freqüent que encara que la majoria treballaven en feines agrícoles, aquell dia exhibissin gran profusió de joies, sobretot les noies, encara que podien ser deixades per parents i amics. Maspons en el seu article anomena el record encara viu per algunes persones grans, d'uns antics balladors: *“en Puig de Martorelles, una de les cases més riques de la comarca, sortia a ballar amb una botonada tota d'or y a En Perellada de Montmeló ab una de plata de gran valor per lo exquisida”* (sic).

La industrialització i els canvis socials, influïren en la festa

Quina va ser la causa o causes que van fer anar perdent força a la festa? Per què una activitat lúdica tant arrelada al Vallès i que s'havia mantingut durant segles es va anar espaiant i desapareixent en determinats períodes? Després de veure la relació tant evident amb les activitats agrícoles, cal pensar que la transformació d'una economia bàsicament agrària en industrial, hagués influït. La industrialització que va arribar a Catalunya a finals del segle XIX i principis del XX, va propiciar forts canvis socials que, a la vegada, implicaren modificacions importants en els rols familiars i socials de les persones.

Al llarg del segle XIX, una proporció creixent de les persones actives passaren a treballar dins del sector manufacturer, en el qual anaven assolint nivells de productivitat en contínua elevació a causa de la mecanització dels processos, fins arribar a la incorporació massiva i contínua d'un flux d'innovacions que culminarien en el "sistema de fàbrica", que constitueix la gran transformació de l'economia catalana i de qualsevol altra.

La conseqüència més immediata fou el trasvassament de població amb el consegüent augment d'unes zones per sobre d'altres.

A l'increment notable de la població s'hi afegí un augment de la mateixa en edat de treballar, a causa de la caiguda de la mortalitat infantil i la creixent utilització de la mà d'obra femenina, tot propiciat a la vegada per diverses raons, algunes de les quals estarien en el terreny dels hàbits i les tradicions, però d'altres serien estrictament econòmiques, com per exemple el tipus d'estructura industrial i el predomini de les indústries lleugeres.

Està comprovat que, de sempre, les dones havien participat en les tasques agrícoles i de forma especial en el moment de la collita, segant o batent el cereal, també practicaven feines auxiliars com recollir i lligar les espigues o amuntegar el farratge. Sembla ser que el paper de les dones en l'agricultura era més important del que podria pensar-se. Hi ha estudis del ritme regulat dels parts que ens mostren una reducció de concepcions a la tardor o a principis d'hivern, moments de la verema i la collita d'olives, i també una reducció dels naixements nou mesos després del temps de segar i batre el cereal.

En la baixa edat mitjana les activitats agrícoles es compartien amb els treballs domèstics i la cura dels infants. No serà fins l'eclosió de la societat burgesa en que apareixerà la divisió entre activitat productiva i tasques domèstiques; i la identificació de treball remunerat amb l'activitat productiva, mentre que l'activitat domèstica serà no laboral i no remunerada.

A partir dels segles XVII i XVIII, es generalitza la pràctica d'uti-

litzar la mà d'obra rural per preparar i filar material en brut, que al principi serà llana, lli i cànem al Vallès Orienta; i més endavant cotó. Aquest increment té a veure amb el fet que la principal mà d'obra d'aquesta indústria domiciliària eren les dones i els nens; els salaris baixíssims els van convertir en una atractiva força de treball barata. Durant les estacions en que es requeria menys dedicació al camp, la unitat familiar completava els seus ingressos preparant i filant llana o altres materials i, en moltes ocasions, podia esdevenir el principal ingrés. La família participava en el procés però les dones organitzaven la manufactura i n'eren les responsables directes. Això segons Hans Medick⁴ els otorgava un "status" especial.

A l'edat moderna veiem que la unitat familiar o domèstica constituïa el marc de l'activitat productiva reproductiva i que la percepció del temps era molt diferent de com seria després. El treball era discontinu i irregular; discontinu perquè es simultanejava amb d'altres tasques domèstiques, i irregular perquè es treballava quan hi havia feina o quan el cicle agrari ho permetia. Ben al contrari de la societat industrial en que el treball, per tal que fos més rendible, haurà d'ésser continuat, uniforme i regular. A finals del segle XVIII es donarà una paradoxa que esdevindrà la gran contradicció en que es troba la dona. Per una banda es constata la força de treball de les dones com un gran potencial de mà d'obra a orientar vers les fàbriques naixents; i d'altra banda es potencia la imatge de dona de la llar, de mare i d'esposa dedicada a les tasques pròpies del seu sexe.

Una de les conseqüències de tots aquests processos va ser les modificacions de la vida domèstica. La subjecció a un horari fora del domicili va comportar una disgregació desconeguda fins aleshores. Aquests canvis van influir en altres espais de la vida personal i social. Degueren quedar ressentides activitats de relació i de lleure. Les persones, durant segles depenents de la terra i que havien construït els seus mites i totes les seves vivències, fins les més íntimes, sota l'influx del cicle agrari, veien com aquest anava perdent tot el sentit i el protagonisme d'abans.

Hi havien noves situacions, noves necessitats i la manera de viure el temps era diferent. Ja hem vist les arrels agràries del Ball de Gitanes i el protagonisme de la dona en relació de aquestes arrels. Inclús una de les teories sobre el seu nom és que en els seus orígens era ballat només per dones⁵. Les dones ballaven, les dones cosien i preparaven la roba, segurament durant gran part de l'any, fins durant el període en que van ser substituïdes per nenes, haurien de ser les encarregades de preparar vestits i ornaments.

En el context industrial hi ha poc temps per preparar una activitat en la que les motivacions originàries no tenen res a veure amb noves necessitats vivencials. A partir de finals del segle XIX, i de for-

ma especial durant el XX, s'han donat períodes en que el ball s'ha deixat de representar en gairebé totes les poblacions vallesanes. És probable que un estudi més profund ens donés d'altres factors condicionants, com la predisposició negativa envers les festes populars en períodes polítics dictatorials que, o eren prohibides o marginades de tota ajuda o estímul; el creixement caòtic de les àrees urbanes que va ofegar la vida associativa; i de forma més recent, la influència dels mitjans de comunicació.

Per altra banda, ens hem trobat que les ballades a Mollet del Vallès de finals del segle XIX van gaudir d'una participació i un ressó molt important, que podria fer pensar en un contrasentit. Però no cal oblidar que la transformació econòmica va seguir un ritme més lent en la comarca del Vallès Oriental en relació amb altres indrets propers. Durant el segle XVIII es dona una producció agrícola amb bons rendiments, que conviu amb una protoindústria a petita escala dedicada especialment a la llana i amb una artesania que treballa el lli, el cànem i la llana⁶, la qual cosa ens demostra una connexió important amb la terra.

No serà fins a finals del segle XIX, fruit de diferents transformacions, com les millores en les comunicacions, que no s'instal·laran indústries fabrils, però convivint amb una activitat agrícola significativa encara.

A Mollet la indústria tèxtil més antiga és la Fàbrica del Cotó, que el 1870 tenia uns 100 treballadors. El 1898, la Fàbrica de Teixits de Seda Fàbregas s'hi va traslladar des del barri de Gràcia de Barcelona i el 1900 va reprendre la producció amb telers mecànics. Entre les dues fàbriques sumaven 138 telers el 1901, segons consta en la matrícula industrial⁷, que en una població de 2.130 habitants suposa un percentatge força important d'ocupació (una de cada cinc famílies hauria estat relacionada amb el tèxtil) amb una proporció per sexes de tres dones per cada home, proporció que encara es manté avui en dia. Una molletana, antiga treballadora del tèxtil de principis dels anys 30, ens ha confirmat que era freqüent l'alternança del treball a la fàbrica amb les feines agrícoles, sent-ne ella mateixa un exemple. És de suposar, doncs, que era una pràctica que es venia mantenint des dels principis de l'aparició de la indústria fabril a Mollet.

D'altres fonts orals expliquen una vaga el 1902, a Can Fàbregas, a causa de la negativa de permetre fer festa el dilluns de Carnestoltes per celebrar la ballada tradicional. A pesar que, segons sembla, es va resoldre a favor de les persones que hi treballaven aleshores, aquest succés seria el senyal d'uns canvis fonamentals en els ritmes vitals, que haurien d'afectar molts aspectes particulars i socials; així com també ens demostra un arrelament capaç de mobilitzar a obreres i obrers per obtenir la seva continuïtat.

Les ballades a Mollet del Vallès que hi han documentades a finals del segle XIX són les dels anys 1884, que hem esmentat abans, i la del 1887 en “La Renaixensa”. Des del 1898 fins el 1905, exceptuant el 1904, en “La Veu del Vallès”. Després, fins el 1925 va haver-hi una certa discontinuïtat i períodes en que es va deixar de ballar. A partir de 1925, es recobra fins el 1936, en que es suprimeix fins el 1950, en un intent que no va reeixir. El 1978 marca l’inici de l’etapa actual, amb la recuperació de les tradicions i amb l’interès i participació d’un important sector de la població. La colla actual del Ball de Gitanes realitza actuacions regulars cada any en les diverses poblacions vallesanes, gaudint d’un prestigi en la vida associativa de Mollet; i encara que mai arribi a ser el que va representar en la vida festiva d’altres temps, i a banda d’altres motivacions folklòriques o nostàlgiques, és interessant mantenir-la com la imatge viva d’una part de la història local i peça important de la de tot el país.

NOTES

1. El motiu pel qual les dones van ser substituïdes per nenes, segons Amades, va ser degut al fet que les faldilles havien de ser curtes per poder lluir els moviments de cames i això va motivar el retraïment i la vergonya de les dones i la substitució per nenes de set o vuit anys. També, que hauria sigut més aconsellable allargar les faldilles i que, tot i aquest canvi, hi havien dificultats per reunir balladores, sent freqüent que ballessin colles de balladors sols, i de l’actuació de les mateixes balladores en diverses colles.

ALMIRALL, Valentí. “Consideracions sobre lo Ball de gitanes en lo Vallès” dins *Miscelánea Folk-lòrica*. Ed. Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, 1887, p. 79-90.

MASPONS I LABROS, Francesc. “Ball de Gitanes en lo Vallès” dins *Miscelánea Folk-lòrica*. Ed. Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, 1887, pàg. 50-77.

2. AMADES, Joan. *Costumari Català*, v. 2, Ed. 62, Barcelona, 1982, p. 37.

3. Jaume Noró va dedicar un article a la figura del “Manyo” en el volum nº 7 de NOTES de l’any 1993:

NORO I CAMATS, Jaume. “El Manyo” del Bal de Gitanes de 1884 dins *Notes*. Ed. Centre d’Estudis Molletans, Mollet del Vallès 1993, num. 7, p. 103-109.

MOYA, Benvingut. “Els Carnestoltes a Catalunya” dins *L’Avenç*, Barcelona, febrer 1980. num. 24. p. 32-34.

4. MEDICKH, H. “La economia familiar protoindustrial” dins *Industrialización antes de la industrialización*. Ed. Crítica, Barcelona, 1986.

5. PUCHE, Carles i DUCROS, Joan. “Origen del nom del Ball de Gitanes” dins *Quaderns Pedagògics*. Ed. Publicacions del Centre d’Estudis i Documentacions del Baix Montseny, Sant Celoni, 1986, p. 18-19.

6. A.H.M.M.V. Matrícula Industrial, 1895-1914.

7. ABEL, Jordi i JORDANA Jacint. *L’activitat econòmica del Vallès Oriental*. Ed. Oikostau, S.A. Barcelona, 1987, p. 210-211.

BIBLIOGRAFIA I DOCUMENTACIÓ CONSULTADA

- AMADES, Joan. *Costumari Català*. Ed. Salvat Editores i Edicions 62, S.A. Barcelona, 1982, v.2.
- AMADES, Joan. *Biblioteca d'Estudis Comarcals*, Ed. La Casa del Vallès. Barcelona, 1930, v. 1.
- CARO BAROJA, Julio. *El Carnaval. Análisis histórico-cultural*. Ed. Tarus. Madrid, 1983.
- NADAL, Jordi i altres. *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània*. Ed. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1994.
- NASH, Mary i altres. *Més enllà del silenci: Les dones en la Història de Catalunya*. Ed. Elfos S.A., Barcelona, 1988.
- NAROTZKY, S. *Trabajar en Familia. Mujeres, hogares y talleres*, Ed. Alfonso el Magnánimo, Valencia, 1988.
- MEDICKH, H. *Industrialización antes de la Industrialización* Ed. Crítica, Barcelona, 1986.
- ABEL, Jordi i JORDANA Jacint. *L'activitat econòmica del Vallès Oriental*. Ed. Oikos-Tau, S.A. Barcelona, 1987.
- MASPONS I LABROS, Francesc. "Ball de Gitanes en lo Vallès" dins *Miscel·lànea Folk-lòrica* Ed. Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, 1887.
- CABANA, Francesc. *Fàbriques i Empresaris*. Ed. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1994, v. 3.
- NORO I CAMATS, Jaume "El Manyo del Ball de Gitanes de 1884", dins *Notes*. Ed. Centre d'Estudis Molletans, Mollet del Vallès, 1993, núm. 7.
- PUCHE, Carles i DUCROS, Joan. "Ball de Gitanes a Sant Celoni" dins *Quaderns Pedagògics* Ed. Centre d'Estudis i Documentació del Baix Montseny, Sant Celoni, 1986.
- Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès:
Matrícula Industrial 1895-1914.
- Hemeroteca Municipal Josep Mora de Granollers:
"La Veu del Vallès" núms.
168 del 25 de febrer de 1900.
270 del 16 de febrer de 1902.
323 del 22 de febrer de 1903.
374 del 14 de febrer de 1904
478 del 11 de març de 1905.
- Documentació de Sederes Jordi Fàbregas, S.A. cedida pel senyor Joaquim Cuní.
- Fonts orals: Senyor Joan Solé, Senyora Antonia Martí.